

KIRAAT-LEHÇE İLİŞKİSİ

Lokman ŞAN* -Kevser KIRMIZIÇİÇEK**

Öz

Zengin bir yapıya sahip ve pek çok lehçeyi içinde barındıran Kur'ân-ı Kerim Arapça dili üzerine nâzil olmuştur. Arapçanın birçok lehçesi bulunmakta ve Kur'ân'da bu lehçelerin bazıları geçmektedir. Kur'ân, her ne kadar birden çok lehçeyi kendi içinde barındırır da Hz. Peygamberin mensup olduğu Kureyş kabilesi lehçesi üzere indirildiği bilinmektedir. Kur'ân'ın bu özelliği, kırâatlerin Arap dili ve lehçeleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile Kur'ân okunuşu ve Arap lehçeleri arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilerek kırâat ile lehçenin tanımı, Kur'ân'da kullanılan bazı lehçeler ve kırâat-lehçe ilişkisine değinilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Kur'ân'da farklı lehçelerin olup olmadığı hususunda âlimlerin görüşleri ile lehçelerin okuyuş farklılıklarına etkisine kısaca değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Arap dili, Lehçe, Kabile

RELATION BETWEEN RECITATION AND DIALECT

Abstract

The language of Holy Qur'an is Arabic which has a rich structure and contains many dialects. Arabic has many dialects; and some of these dialects are present in Qur'an. Although Qur'an contains more than one dialects within itself, it was revealed in the dialect of the Quraysh tribe to which the Prophet belonged. This property of Qur'an shows that recitations have close connections with Arabic and its dialects. With this study, attention will be focused on the close relationship between recitation of Qur'an and Arabic dialects; and then it will be tried to emphasize the definition of recitation and dialect, and relation between some of the dialects used in Qur'an and recitation dialect. Also, the views of scholars about whether there are any different dialects in Qur'an, and the effect of recitations of different dialects will be mentioned.

Keywords: Qur'an, Recitation, Arabic, Dialect, Tribe

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat Anabilim Dalı.
e-posta: sanlokman@hotmail.com ORCID: 0000-0002-5141-0371

** Öğretim Görevlisi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat Anabilim Dalı.
e-Mail: kevserkirmizicicek@gmail.com ORCID: 0000-0003-3884-8464

GİRİŞ

Kırâat ilmi, Kur’ân-ı Kerim kelimelerinin telaffuz biçimini konu edinen bir ilimdir. Bu ilim, Kur’ân’ın inmesiyle başlamış, daha sonra çeşitli şekillerde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’ân’ı kendisine indirildiği şekilde okuyup sahabeye de aynı şekilde aktarmıştır. Bu okuyuşlar arasında kırâat farklılıklarının da olduğu bilinmektedir. Yedi harf rivâyetleri ve değerlendirmeler bunu göstermektedir. Dolayısıyla kırâat ilmi, İslamiyet’in ilk döneminden itibaren İslamî ilimler arasında büyük bir önem ve etkiye sahip olmuş, itikadî ve fikhî konular başta olmak üzere birçok meseleye etki etmiştir. Kırâat ilmi çerçevesinde ele alınan birçok husus öteden beri tartışma konusu olagelmıştır. Bu hususlardan biri de Arap dili lehçeleri-kırâat ilminin etkileşim biçimidir. Bunlardan hangisinin öncül olduğu ve hangisinin hangisinden etkilendiği gibi meseleler kaynaklarda önemli bir yer edinmiştir. Hatta oryantalistler de bu konularla yakından ilgilenmiş ve kırâatlerin kaynağıyla ilgili çeşitli spekülasyonlara yol açmaya çalışmışlardır. Söz konusu mülahazalar ışığında bu çalışmada Arap dili lehçeleri-kırâatlaer arasındaki etkileşim ele alınacaktır.

1. Genel Hatlarıyla Kırâatler

Kırâat sözcüğü “القرآءات” lügatte, “toplamak” ve “birleştirmek” gibi anlamlara gelen kırâe “قِرَاءَةٌ” kelimesinin çoğul kalıbıdır.¹ İstilahta ise kırâat; “Kur’ân kelimelerinin eda biçimini ve bu kelimelerdeki ihtilafı, nakleden kişiye nisbet ederek bildiren ilim”² şeklinde tarif edilmiştir. Kırâatler, genelde sahih ve şâz olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Âlimler sahih kırâatler için üç şart belirlemişlerdir. Bunlar, kırâatın sahih bir senede sahip olması, bir veçhiyle de olsa resm-i mushafa ve Arap diline uygun olmasıdır.³ Sahih kırâatlerin şartlarında bulunan Arap diline uygun olma vasfı çalışmanın temel olgularından birisidir.

Konusu Kur’ân kelimelerinin farklı okuyuş biçimi olan kırâat ilmi, özellikle kelâmî ve fikhî meselelerin farklı sonuçlara ulaşmada önemli bir rol üstlenmiştir. Buna binaen Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Süyûtî (ö. 911/1505), gibi birçok müfessir, kırâat ilmini Kur’ân tefsiri için olmazsa olmaz ilimler arasında saymışlardır.⁴

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfâhânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1412), 228; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, 1957), 1/277.

² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999), 9.

³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 18.

⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur’ân* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974), 4/213; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi'tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 1/16.

2. Ana Hatlarıyla Lehçe

Bir anadilin tarihsel, toplumsal, bölgesel ve kültürel nedenlerle ses, yapı ve sözdizimi yönlerinden oldukça büyük farklılıklar gösteren koluna lehçe denmektedir. Ayrıca lehçe, belirli bir topluma ait dilsel özellikler grubuna verilen isimdir. Söz konusu toplumun tüm üyeleri bu dilin özelliklerini paylaşmaktadır.⁵

Cahiliye döneminde Arap yarımadasında birçok Arap lehçesi bulunmaktaydı. İnsanlar bu lehçelerle konuşur ve iletişim sağlardı. Bölgede bulunan insanların çoğunluğu ticari ve sosyal ilişkiler sayesinde bu lehçe farklılıklarının farkındaydı.⁶

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Arapçanın bu farklı lehçeleri varlığını sürdürmekteydi. Kur'ân'ın bazı âyetlerinde bu lehçelerin kullanıldığı da görülmektedir. İmâle, teshil vb. uygulamalar bazı lehçelere ait olup, diğer lehçe mensuplarının da bu lehçelerle okumasına müsaade edilmiştir. Kıraat farklılıklarının çoğunluğu ve özellikle usûl farklılıkları nebevî ruhsata bağlı olarak bu uygulamaların neticesinde ortaya çıkmıştır.

3. Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf)

Ahruf (الاحرف) lafzı, harf (الحرف) kelimesinin çoğulu olup lügatte; bir şeyin ucu, kenarı,⁷ sivri ve keskin tarafı demektir. Hece harflerinin her biri anlamının yanı sıra üslub, vech, lehçe ve kıraat anlamlarına da gelmektedir.⁸

Âlimler kıraat farklılıklarının temelini oluşturan “Yedi Harf” meselesindeki yedi harfin “va'd, va'id, helâl, haram, mevâiz, emsâl, ihticâc”, “yedi Arap kabilesi lügati”, “emir, nehiy, muhkem, müteşâbih, emsal”, “yedi vecih”, “yedi meşhur kıraat”, “hazif ve sıla, takdîm ve te'hîr, kalb ve istiâre, tekrar ve kinâye, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfesser, zâhir ve garîb”, “kastedilen manasının bilinmediği” şeklinde pek çok farklı anlama geldiğini ileri sürmüşlerdir.⁹ Bu çerçevede ilgili kaynaklar irdelendiğinde söz konusu görüş farklılıklarından genellikle tercih edilenin “Arap kabilesinin yedisinin lügati” olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

4. Kur'ân ve Farklı Lehçeler

Kur'ân-ı Kerimde farklı lehçelerin varlığı konusunda İslam âlimlerinin görüşleri farklılık arz etmektedir. Bu düşüncelerin birçoğuna değinmekte fayda olacaktır.

⁵ İbrâhîm Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye* (Kâhire: Mektebetü Enclû el-Misriyye, 1992), 16.

⁶ Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, 39.

⁷ Abdülcelîl Abdurrahîm, *Lügatü'l-Kur'âni'l-Kerim* (Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1981), 71.

⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *h-r-f* (Bejrût: Dâru Sâdir, h 1414), “Lisânü'l-'Arab”.

⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/173.

¹⁰ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Ahrûfü's-seb'atü li'l-Kur'ân*, thk. Abdulmüheymin Tahhân (Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1986), 27.

Süyûtî'nin naklettiğine göre Vâsitî (ö. 521/1127), “el-İrşâd fi'l-Kıraati'l-Aşr” adlı eserinde Kur'ân'da elli lehçenin olduğunu dile getirmiştir. Bunlardan Kureyş, Huzeyl, Kinâne, Hazrec, Numeyr, Curhüm, Yemen, Himyer, Cüzam, Temîm, Medyen, Sedus, Enmâr ve Yemâme gibi belli başlı lehçeler olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Farsça, Rumca, Nabatça, Habeşçe, Berberce, Süryanice, İbranice, Kıptice gibi yabancı kelimelerin de Kur'ân'da bulunduğu ve bunların Arapça kökenli olmasa bile zamanla Araplaştığını da ileri sürmüştür.¹¹

Süyûtî'nin naklettiğine göre İbn Abdülberr, (ö. 463/1071) “et-Temhîd” adlı eserinde “Kur'ân, Kureyş lehçesiyle inmiştir sözü” hakkında şöyle demiştir: “Bana göre Kur'ân'ın genel itibariyle Kureyş lehçesi ile indiği anlamına gelmektedir. Zira Kur'ân'da Kureyş lehçesinde olmayan hemze harfi ve benzeri olguların var olması Kureyş lehçesi dışındaki diğer lehçelerin de Kur'ân'da bulunduğunu göstermektedir.”¹²

Yine Suyûtî'nin naklettiğine göre Cemâleddîn b. Mâlik, Kur'ân'da bazı kelimeleri istisna kılarak Kur'ân'ın hicâz lehçesi ile indiğini iddia etmiştir. Çünkü ona göre Temîm lehçesine ait bir özellik olan idğâm, Kur'ân'da az bulunmaktadır. Fakat buna karşın hicâz lehçesinde bulunan fek (kelimenin idğâmsız okunuşu), Kur'ân'da çokça geçmektedir.¹³

5. Kur'ân'da Geçen Bazı Lehçeler

Mahiyeti Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından açıklanmayan “Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir” anlamındaki hadisler üzerine âlimler farklı görüş ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşlerden öne çıkanlardan en önemlilerinden biri yedi harften maksadın yedi lügat olduğu şeklindedir.¹⁴ Rivayet edilen bu anlamdaki hadisler, Kur'ân okunuşu ile lehçe arasında yakın ilişki olduğuna işaret etmektedir. Ancak âlimler her ne kadar yedi harften maksadın yedi lügat olduğunu ifade etmiş olsalar da Kur'ân'da yedi lügatten başka pek çok farklı kelimelerin de geçtiği bilinmektedir.

Kırâat-Lehçe arasındaki bu yakın ilişki, Kur'ân'da geçen lehçelerle ilgili birçok çalışma ve araştırma yapılmasına ön ayak olmuştur. Bu çalışmalardan ilkinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) tarafından yazıldığı ileri sürülen ve “Lugâtü'l-Kabâilü'l-Vârideti fi'l-Kur'ân”, “el-Lugât elletî nezele bihe'l-Şur'ân” ve “Fîmâ verede fi'l-Şur'ân min luğati'l-şabâ'il” gibi isimlendirilen eserdir. Bu eser derli toplu bir şekilde yazılmış ve Kur'ân sureleri sıralamasına göre tasnif edilmiştir.

Söz konusu eser Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrî'nin (ö. 694/1295) “et-Teyşîr fi 'ulûmi't-tefsîr” adlı eserinin kenarında “Fîmâ verede fi'l-Şur'ân min luğati'l-şabâ'il” adıyla basılmış (Kahire 1310) ve nâşir, bu risâlenin Ebü'l-Kâsım b. Sellâm'a ait olduğunu iddia etmiştir. Bu iddia eserin Ebû Ubeyd'e nisbet edilmesine sebep olmuştur. Ramazan

¹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/122.

¹² Süyûtî, *el-İtkân*, 2/123.

¹³ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/123.

¹⁴ Dâni, *el-Ahrûfü's-seb'a*, 27.

Abdüttevâb ise bu nisbetin doğru olmadığı hususunda ayrıntılı bilgi vermiştir (el-Ḥuṭab ve'l-mevâ'iz, neşredeninin girişi, s. 64-71). Ancak eser, Abdülhamîd es-Seyyid Tilb tarafından Ebû Ubeyd'e nisbet edilerek "Luġatü'l-ḳabâ'ili'l-vâride fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm" adıyla neşredilmiştir (Küveyt 1985). Eserin Ebû Ubeyd'e nisbeti tartışmalı olup eser şu an el-Mektebetü's-Şâmile adlı uygulamada da mevcuttur.

Bu eser dışında İsmâil b. Amr el-Mukri'in Ebû Ahmed es-Sâmirî Abdullâh b. Huseyn b. Hasnûn el-Mukri'den (ö. 386 h.) rivâyet ettiği onun da İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) nisbet ettiği "el-Luġât fi'l-Kur'ân" adlı bir eser daha mevcuttur. Bu eser de Ebû Ubeyd'e nisbet edilen eser gibi Kur'ân sureleri sıralamasına göre tasnif edilmiştir. Söz konusu eser 1946 yılında Kâhire'de basılmıştır.¹⁵ Daha sonraki dönemlerde de bu gibi çalışmalar Kur'ân ilimleri arasında yer bulmaya devam etmiştir. Konumuzla alakalı ise yakın dönem çalışmalarından Abduh er-Râcihî'nin "el-Lehecâtü'l-Aarabiyye fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye" adlı eseri zikretmek mümkündür.¹⁶

Kur'ân'da kullanılan bazı lehçeler ve örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kinâne lehçesi: "مُعْجِزِينَ", "مُلُوكًا" (Mâide, 5/20), "فَيْبَلًا" (İsrâ, 17/ 92), "يَعْرُبُ", "فِي فَجْوَةٍ" (Kehf 18/17), "وَلَا تَزْكُنُوا" (Hûd 11/113), "لَا خَلْقَ" (Âl-i İmrân, 3/77), "شَطْرَهُ" (Bakara 2/144, 150), "حُسَيْنٍ" ve "السُّفَهَاءَ" gibi kelimeler Kur'ân'da geçmekte olan Kinâne lehçesine örnek teşkil etmektedir.

Hüzeyl lehçesi: Kur'ân'da Hüzeyl lehçesine örnek olarak şu kelimeleri zikretmekte fayda vardır: "فُرْقَانًا" (Enfâl 8/29), "صَلْدًا" (Bakara 2/264), "عَزَمُوا الطَّلُقَ" (Bakara 2/227), "شَرَوْا" (Bakara 2/102), "وَالرُّجْزَ" (Müddessir 74/5).

Cürhüm lehçesi: Cürhüm lehçesine ise, "مَحْشُورًا" (İsrâ 17/29), "تَعُولُوا" (Nisâ 4/3) "خيرًا" kelimeleri, "شِقَاقٌ" kelimeleri, "مَعْكُوفًا" (Fetih 48/25) ve "الْقِطْرَ" (Sebe 34/12) gibi kelimeler örnek olarak verilebilir.

Himyer lehçesi: Himyer lehçesiyle ilgili Kur'ân'da geçen bazı lafızlar şunlardır: "وبيلًا" (Müzemmil, 73/16), "غرامًا" (Furkân, 25/65), "خرجًا" (Kehf, 18/40), "سفاهة" (A'râf, 7/66), "عثر" (Mâide, 5/107) ve "أَنْ تَفْشَلَا", (Âl-i İmrân, 3/122).

"وَأَنْتُمْ سَمِدُونَ" (Necm 53/61) kelimesi ile ilgili Ebû Ubeyd, İkrime tarikiyle "وَأَنْتُمْ سَمِدُونَ" âyetinde geçen "سَمِدُونَ" lafzının Yemani'ye lehçesine, İbn Ebi Hâtim ise bu lafzın Himyer lehçesine ait olduğunu bildirmektedir.

Müzhic lehçesi: "الْحَرْطُومَ" (Kalem, 68/16), "بِالْوَصِيدِ" (Kehf, 18/18), "رَفَثٌ" (Bakara 2/197)

¹⁵ Abdullâh b. Huseyn b. Hasnûn el-Mukri Ebû Ahmed es-Sâmirî, *el-Luġât fi'l-Kur'ân*, thk. Selâhuddîd el-Müncid (Kâhire: Matbaatü'r-Risâle, 1946), 3.

¹⁶ Abduh er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-Aarabiyye fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye* (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1996).

Hadramut lehçesi: “وَدَمَرْنَا” (A'râf, 7/137), “لُعُوبٌ” (Fâtır, 35/35), “مِنْسَأْتُهُ” (Sebe', 34/14)

Mezîne lehçesi: “لَا تَعْلُوا” (Nisâ, 4/171)

Cüzam lehçesi: “فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ” (İsrâ, 17/5)

Beni Hanife lehçesi: “بِالْعُمُودِ” (Mâide, 5/1)

Ammare lehçesi: “الصَّعَّةُ” (Bakara, 2/55)

Yemen Lehçesi: “الْأَرَائِكِ” kelimeleri. Ebû Ubeyd, Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) Kur'ân-ı Kerim'de geçen “الْأَرَائِكِ” lafzının ne anlama geldiğini bilmediğini ve Yemenli bir kişiyle karşılaştıklarında onun anlamını öğrendiğini rivayet etmiştir.¹⁷ Verilen bu bilgilerden yola çıkarak sahâbenin Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin anlamlarını bilmediklerini ve manaları süreç içerisinde öğrendiklerini söylemek mümkündür.

İbn Ubeyd, Dahhâk'tan وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ Kiyâme 75/15 âyetinde geçen “مَعَاذِيرُهُ” lafzının örten şey manasında olup Yemen lehçesine ait bir kelime olduğunu rivayet etmiştir.¹⁸ Yemen lehçesine “لَا وَزَرَ” (Kiyâme 75/11), “بِحُورٍ” (Duhân 44/54, Tûr 52/20), “هُوَ” kelimeleri de örnek olarak vermekte yarar vardır.

Tay Lehçesi: Hûd sûresi 42. Âyette geçen “أَبْنَةُ” kelimesinin, Tay kabilesine ait olup anlamının üvey oğul olduğu bildirilmektedir. Hatta bu anlama uygun olarak söz konusu kelimenin şâz kırâatlerde “Kadının üvey oğlu” anlamında “ابنها” şeklinde okunduğu da rivayet edilmektedir.¹⁹

Temîm Lehçesi: “قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللهُ” (Neml 27/65) ayet-i kerime'de “Allah” lafzı Benû Temîm lügatı üzerine merfu olarak okunmuştur. Ancak “مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا” (Nisâ 4/157) ayetinde ise istisnâ-i münkati' konumundaki “اِلَّا اَتَّبَاعَ الطَّرِيقِ” (Nisâ 4/157) ayetinde ise istisnâ-i münkati' konumundaki “اِلَّا اَتَّبَاعَ الطَّرِيقِ” lügatına binaen mansûb olarak okunmuştur. Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu ayette geçen “Allah” lafzının irab açısından "istisna-i münkati" konumunda olduğunu, merfu üzere gelmesinin ise Temîm lehçesine göre inmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.²⁰

6. Kırâat-Lehçe İlişkisi

Kur'ân Arap Yarımadasında, Arapça konuşan bir topluluğa gönderilmiştir. Muhatapları tarafından daha iyi anlaşılabilsin ve kalplerine etki etsin diye de o topluluğun dili olan Arapça olarak inmiştir. Kur'ân'ın indiği ortamda birçok farklı

¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/106.

¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/106.

¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/107; Ebû Bekir b. Hemâm b. Nâfi' Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 2/190; Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Lügâtü kabâili'l-vârideti fi'l-Kur'ân* (y.y.: y.y., t.y.), 6.

²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/124.

lehçenin bulunması, Kur'ân'ın farklı lehçelerle okunabilmesine ruhsat verilmesi ve kırâatin sıhhat şartlarından birinin onun bir veçhiyle dahi olsa Arap diline uygun olması olguları kırâat-lehçe ilişkisini önemli kılmaktadır.

Lehçelerin kırâat ilmiyle ilişkisini iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan biri lehçelerin kırâatlerin usûl kısmıyla, diğeri ise ferşî farklılıklarıyla olan ilişkisidir. Usûl ve Ferş konuları Hafs ed-Dûrî (ö. 248/862 [?]) zamanından beri çeşitli alanlarda kitap yazan âlimlerin eserlerinde varid olmuştur. Ancak bu konuda ilk müstakil kitap yazan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm olduğu bildirilmektedir.²¹ Usûl farklılıkları istiâze, besmele ve idğâm-ı kebir gibi daha çok genel kaidelere bağlı olarak yapılan kurallar bütünüdür.²² Ferşî farklılıklar ise Kur'ân kelimelerinin farklı okuyuşları demek olup birçok surede görülmekte ve genellikle belli bir kaideye bağlı bulunmamaktadır.²³

7. Lehçelerin Kırâat Farklılıklarına Etkisi

Kırâat farklılıkları, Kur'ân'nın bazı kelime ve harflerinde eda ve söyleyişteki farklılık olarak tezahür etmiştir.²⁴ Zira Kur'ân okumalarında Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram olarak birbirine karıştırmadığı sürece kişinin farklı lehçelerdeki farklı okuyuşlarına müsaade edilmiştir.²⁵ Söz konusu ruhsat çerçevesinde kırâat vecihlerinin farklı oluşu, Kur'ân'ın indiği toplumda farklı lehçelere sahip kabilelerin de yer aldığını göstermektedir.²⁶

Kırâat farklılıkları Müslümanlara kolaylıklar sağlamış, ayetlerin manasında farklı hükümlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamış, âyetlerin maksadının anlaşılır hale gelmesine ve bazı âyetlerde ise farklı hükümlerin anlaşılmasına vesile olmuştur.²⁷

Daha önce de belirttiğimiz üzere kırâat ilmi, Kur'ân kelimelerini iki ana başlık altında incelemektedir. Bunlardan biri kırâat ilminin kaide ve kurallarıyla alakalı olan usûl bölümü, diğeri ise kelimelerin yapısıyla alakalı olan ferş bölümüdür. Usûl bölümünde Kur'ân kelimelerinin eda farklılıkları ele alınmaktadır. Bu farklılıklar araştırılmış ve bunların otuz yedi şekilde olabileceği bildirilmiştir. Bunlar; İzhâr, idğâm, iklâb, ihfâ, sıla, med, tevessût, kasr, işbâ', tahkîk, teshîl, ibdâl (iki kısımdır), iskât, nakl, tahfîf, feth, imâle, taklîl, terkîk, tefhîm, tağlîz, ihtilâs, tetmîm, irsâl, teşdîd, teskîl, vakf,

²¹ Ahmed Mahmûd Abdüssemi el-Hafyân, *el-İcâbâtü'l-vâdihât li süâlâti'l-kırâat* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 162.

²² Abdulfettâh b. Abdulğani b. Muhammed el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1992), 199; Hafyân, *el-İcâbâtü'l-vâdihât*, 163.

²³ Kâdî, *el-Vâfi*, 199; Hafyân, *el-İcâbâtü'l-vâdihât*, 162.

²⁴ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 67.

²⁵ Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 77.

²⁶ Zeynelabidin Aydın, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 170.

²⁷ İsmail Karaçam, *Kıraat ilminin Kur'an tefsirindeki yeri ve mütevatir kıraatların yorum farklılıklarına etkisi/ İsmail Karaçam* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 118.

sekte, kat', iskân, ravm, işmâm, hazf, yâü'l-izâfe, yâü'z-zâide kaidelerinde ortaya çıkan farklılıklardır.²⁸

Ferş bölümünde ise Kur'ân kelimelerinin farklı okunuş şekilleri üzerinde durulmuştur. Kırâat ilmi, bu kelimeleri iki açıdan incelemektedir. Bunlar da kelimelerin yazılış ile isnâd boyutlarıdır. Kur'ân kelimelerinin yazılışı ile ilgili olarak genelde Hz. Osmân mushafi üzerinde durulur. Bu kelimelerin Hz. Osmân mushafında iskelet olarak nasıl yazıldığı, yazıldığı şekillerinin neye işaret ettiği gibi konular üzerinde detaylı bir şekilde inceleme yapılır. Bu alanda birçok eser yazılmış olup yapılan bu çalışmaları vurgulamak için de genelde "Resm İlmi" (علم الرسم) tabiri kullanılmıştır.²⁹ Kırâat ilminin isnâd boyutu ise daha çok şifahî olarak nakledile gelmiştir. Daha sonra ise başta İbn Mücâhid (ö. 324/936) olmak üzere Dâni (ö. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi birçok âlim, kırâatlerin isnâd boyutunu da eserlerinde ele almış ve senedlerini zapt altına almaya gayret sarf etmişlerdir.

Kırâat ilmindeki usûl ve ferşî farklılıklarının çoğunluğu lehçe farklılıklarına dayanmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'da bir lehçede farklı başka bir lehçede ise farklı okunan bazı kelimeler bulunduğu gibi aynı lehçede olup farklı okunabilen kelimeler de vardır.

7.1. Lehçelerin Kırâat Farklılıklarına Etkisine Örnekler

a. Hemze İle İlgili Uygulamalar

Hemze, alfabenin ilk harfi olup mahreci de mahreç sıralamasına göre ilk mahreç olan boğazın dibi anlamındaki aksa'l-halktır. Boğaz harfi olması ve boğazın dibinden çıkması onun telaffuzunun zor olmasına nedendir. Bundan dolayı hemze, teshil, ibdâl, hazf ve harekesinin kendinden önceki harfe verilmesi gibi durumlarla hafifletilmeye çalışılmıştır.³⁰ Hemze, bu saydığımız nedenlerden dolayı zayıf bir harf sayılmış ve ilk başlardaki yazı biçimlerinde onu karşılayan bir harf olmayıp yazıtlarda elif "ا" sûretinde yazılmıştır. Dolayısıyla literatürde elif, hemze olan elif ile med harfi olan elif olmak üzere iki kısma ayrılmak zorunda kalmıştır.³¹

Hemzenin teshil, ibdâl veya hazfedilmeden tahkîk ile okunuşu Temîm lehçesine has bir telaffuz biçimidir. Bu telaffuz biçimine aynı zamanda Esed, Ukayl, Kays ve Esed kabilesinin bir kolu olan Beni Seleme gibi kabilelerde de rastlanmaktadır. Hemzenin

²⁸ Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kırâe* (Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999), 10.

²⁹ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 2000), 275.

³⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'* (y.y.: Dâru's-Sahâbe, t.y.), 166.

³¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1996), 1/41; Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ebû 'Ubeyd el-Herevî, *Kitâbü'l-garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1999), 1/37.

tahfif ile okunuşu ise Hicaz yani Mekke ve Medine halkına ve Hüzeyl, Kinane, Sakif ve Hevazin gibi kabilelere ait bir özelliktir.³²

Hemze ile ilgili söz konusu uygulamalar şu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır: Hemzenin tahkîk ile okunuşu daha çok bedevilerde, tahfif ile okunuşu ise medeni kabilelerde görülmüştür. Bedevilerin hızlı konuşması ve kelimeleri hızlı telaffuz etmesi hemzeyi tahkik ile telaffuz etmelerine neden olmuştur. Durumun böyle olması onlar için hemzenin tahkîk ile okunuşunu daha da kolay kılmıştır. Medenilerin ise ağır konuşması onları hemzeyi tahfif ile okumalarına sürüklemiştir.³³

Farklı kabilelerin farklı okuyuş biçimlerine paralel olarak hemzenin tek başına, aynı kelimelerdeki ve iki farklı kelimelerdeki okunuşuyla ilgili kırâat âlimleri arasında farklı uygulamalara rastlamaktayız. Hemzelerin farklı okuyuş biçimiyle ilgili daha çok Hamza (ö. 156/773), Hişâm (ö. 245/859 [?]) ve Verş (ö. 197/812) ön plana çıkmışlardır.³⁴

b. İmâle İle İlgili Uygulamalar

İmale lügatte, bir yerden bir yere yönelmek, meyletmek ve eğrilik anlamlarına gelir. Terim olarak imâle, “Fetha harekesinden kesra harekesine veya elif harfinden yâ harfine meyletmek”³⁵ demektir. İmâlenin mahreci, elif “ا” ile yâ “ي” harflerinin mahreçlerinden meydana gelmektedir. Bundan dolayı da imâle fer’î bir harf olarak kabul edilmektedir. İmâle, Hicaz bölgesinin bir kısmında da görülmekle birlikte, daha çok Arap Yarımadasının orta ve doğu kesimlerinde yaşayan Temim, Kays, Esed, Tay, Bekir b. Vail, Abdülkays, Tağlib gibi bedevi kabilelerde kullanılmaktaydı. İmâlenin zıddı olarak feth uygulaması ise çoğunlukla Kureyş, Sakif, Hevazin ve Kinane gibi kabilelerin bulunduğu Hicaz bölgesinde müşahede edilmektedir.³⁶

Kırâat imamları arasında meşhur olan dört imâle türü mevcuttur. Bunlar; elif harfinin imâlesi, kesralı râ ile kesralı sîn harflerinden önceki fethanın imâlesi, tâ-i te’nîs harflerinden önceki fethanın imâle ile okunması şeklinde gerçekleşen imâlelerdir. Örnek; “غَشَاوَةٌ” “بِرَبِّ النَّاسِ” “عَذَابَ النَّارِ” “مُحْرَبَهَا” Bu kısımlardan sadece birincisi Hafs rivâyetinde bulunmaktadır. İkinci kısım Ebû Amr, üçüncü kısım Dûrî, dördüncü kısım ise Kisât rivâyetinde yaygındır.³⁷ İmale, büyük ve küçük imâle olmak üzere iki kısma ayrılır. Büyük

³² Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 3/542, 548-551.

³³ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-Arabiye ve'l-Kur'âniye* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1986), 85.

³⁴ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 165-225.

³⁵ İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 115; Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü'min İbnü'l-Vecîh el-Vâsitî, *el-Kenz fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniye, 2004), 1/285.

³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4118; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1960), 2/30; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/255.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; İbrahim Muhammed el Cermî, *Mu'cemü 'ulûmi'l-Kurân* (Şâm: Dâru'l-Kalem, 2001), 49.

imâleye “İmâle-i Kübra”, küçük imâleye ise “İmale-i Suğra”, “Taklîl”, “Beyne beyne” de denilmektedir. Büyük imâlede ses yâ harfine daha yakın iken küçük imâlede ise ses elif harfine daha yakındır.³⁸

c. İşmâm İle İlgili Uygulamalar

İşmâm lügatte koku demektir. Bir tecvîd terimi olarak işmâm, sükûndan sonra ötreye işaret etmek üzere dudakları öne doğru yummak³⁹ ve “ص” ile “ز” harfleri gibi iki harfin veya damme ile kesra gibi iki harekenin birleşiminden meydana gelen sestir.⁴⁰ Tanımdaki ikinci kısma örnek vermek gerekirse, “ص” ile “ز” harflerinin işmâmından kastedilen bu iki harfin birleşiminden meydana gelen sestir. Bu sesin mahreci sâd harfi ile zay harfi arası bulunmakta ve ikisi arası bir şekilde okunmaktadır. Bu harf, işmâm ile telaffuz edilirken ses ne tam olarak sâd, ne de tam olarak zay harfinin sesidir. Sâd harfinin bu şekilde okunması, İmam Hamza'nın birinci ravisi Halef, “فَيْلٌ” ve “سَيْقٌ” gibi kelimelerdeki işmâm şekli ise Hişâm, Kisâî ve Ruveys kırâatında görülmektedir.⁴¹ Bu gibi harflerin telaffuzunu bir fem-i muhsinden öğrenmek gerekir.

“ص” harfinin işmâm ile okunması Kays ve Ukayl, normal “Sâd” şeklinde okunması ise Kureyş lehçesine göredir⁴²

d. Diğer Bazı Kelime Uygulamaları

Üçüncü tekil şahıs zamirleri olan “هُوَ” ve “هِيَ” zamirlerinin başına vav “و”, fe “ف”, lâm “ل” ve sümme “م” edatlarından biri geldiği zaman Ebû Amr, Kısâî, Ebû Ca'fer ve Kalûn, hâ harfini sükûn üzere okur. Bu şekildeki okuyuş Temîm lehçesine ait bir özelliktir.⁴³

“أَكْلٌ”, kelimeleri ve türevleri, Hicaz lehçesinde asıl üzere okunurken, Temîm ve Esed lehçesinde ise ikinci harf olan kaf “ك” harfi cezmlenilerek “أَكْلٌ” şeklinde okunur. Buna bağlı olarak söz konusu kelimeleri Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr sâkin olarak okumuşlardır.⁴⁴ “الْفُدْسُ” ve “أَدُّ” gibi kelimelerdeki ikinci harf Temîm ve Esed lehçelerine

³⁸ Molla Halîl b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Siirdî, *Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf* (648: Süleymaniye Kütüphanesi, 648, 343), 80-83.

³⁹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'* (BAE: Câmi'atü's-Şârîka, 2007), 2/831.

⁴⁰ Cermî, *Mu'cem*, 37.

⁴¹ Abdulfettâh b. Abdulğani b. Muhammed el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarîkayi's-şâtibiyye ve'd-dürra* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.), 15,21.

⁴² Muhaysin, *el-Muktebes*, 99.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/209; Muhaysin, *el-Muktebes*, 101-102; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâat ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'Arabiyye* (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriye, 1984), 1/100-101.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/216.

göre sukun üzere “الْقُدْسُ” ve “أَدْنُ” şeklinde okunur. İbn Kesîr “الْقُدْسُ” kelimesini “الْقُدْسُ”, Nâfi ise “أَدْنُ” kelimesini “أَدْنُ” şeklinde cezm ederek okumuştur.⁴⁵

“الْوَتْرُ” (Fecr 89/3) lafzı Hicaz lehçesine göre vâv harf fetha üzere okunurken, Temîm lehçesinde ise kesra üzere yani “الْوَتْرُ” şeklinde okunur. Burada kırâat imamların çoğu hicaz lehçesini, Hamza, Kisâi ve Halef ise Temîm lehçesini baz alarak kırâat tercihinde bulunmuşlardır.⁴⁶

“أَسْوَةٌ” lafzı, Temîm lehçesinde hemze harfi damme üzere “أَسْوَةٌ” şeklinde okunurken, Hicaz lehçesinde ise kesra üzere “أَسْوَةٌ” şeklinde okunmuştur. Âsım dışındaki bütün kırâat imamları söz konusu kelimeyi hemzenin kesrasıyla “أَسْوَةٌ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁷

“نِعْمًا” (Bakara 2/271, Nisâ 4/58) lafzı, Hüzeyl, Kays ve Temîm lehçelerinde nun harfi kesra üzere “نِعْمًا” şeklinde okunurken, Hicaz lehçesinde ise fetha üzere “نِعْمًا” şeklinde okunmuştur. “نِعْمًا” kelimesini İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Halef “نِعْمًا”, Ebû Cafer “نِعْمًا”, diğer kırâat imamları ise “نِعْمًا” şeklinde okumuşlardır.⁴⁸

“أَفٍ” (İsrâ 17/23, Enbiyâ 21/67, Ahkâf 46/17) lafzı Hicaz ve Yemen lehçesinde fâ harfi tenvinli okunurken, Kays lehçesinde ise bu harf tenvinsiz “أَفٍ” veya “أَفٍ” şeklinde okunur. Buna bağlı olarak İbn Kesîr, İbn Âmir ve yakûb kelimeyi “أَفٍ”, Nâfi, Ebû Cafer ve Hafs “أَفٍ”, diğer kırâat imamları ise “أَفٍ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁹

Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere kıraatler incelendiğinde Kur’ân’da sadece Kureyş lehçesinin unsurları yer almadığı bilakis diğer pek çok lehçelerden de faktörler bulunduğu görülmektedir. Ruhsat verilen lehçelerden kaynaklı Kırâat farklılıkları anlam farklılığı ve mana zenginliğini ortaya çıkarmıştır. Makalede her ne kadar kıraat-lehçe ilişkisi ele alınsa da kırâat farklılıklarının sadece tek bir sebebe yani lehçeye bağlı olarak farklılık gösterdiğini söyleyemeyiz. Bilakis bu farklılıkların tarihsel ve toplumsal koşulların yanı sıra ruhsat verilen okuyuşlar sonucu olarak görülmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemde Arapçanın farklı lehçeleri bulunmakta ve Araplar bu lehçeleri konuşmaktaydı. İslâm dininin gelmesiyle beraber İslâm dinine girmeye başlayan farklı lehçelere sahip insanların Kur’ân’ı rahat bir şekilde okuyabilmeleri için onların kendi lehçelerindeki bazı telaffuz biçimiyle okumalarına müsaade edilmiştir. Bu

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/215-217.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/400.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/348.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/235.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/307.

ruhsatın o dönemde bilindiğine delalet eden birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetler çerçevesinde Kur'ân'ın farklı kıraatlerle okunmasına müsaade edilmiştir. Kıraat-lehçe ilişkisi Kur'ân'ın nâzil olmasıyla başlamıştır. Bu ilişki ve etkileşim Hz. Osman'ın Kur'ân'ı çoğaltmasıyla zirveye ulaşmıştır. Zira istinsah faaliyetinin en büyük etkenlerinden biri farklı lehçelere ait farklı okuyuş şekilleridir. Nitekim farklı bölgelerde yaşayan Müslümanlar, çoğunluğu sahabeden oluşan ve Kur'ân'ı farklı şekillerde okuyan Kur'ân öğreticilerinden öğrenmişler, daha sonra yeni fetihler gibi çeşitli nedenlerden dolayı bir araya gelmişlerdir. Bu karşılaşmalar neticesinde birbirinden farklı okuyuşların varlığı sorun teşkil etmeye başlamıştır. Bunun neticesinde Kur'ân, Hz. Osman tarafından çoğaltılmıştır. Farklı lehçelerdeki farklı okuyuş şekilleri Kur'ân'ın cem edilmesine de etki etmiştir denilebilir.

Lehçelerin kıraat farklılıklarına etkisi iki şekilde gözlemlenebilir. Bunlardan biri kıraatlerin usûl kısmına diğeri ise fersî okuyuşlara etkisidir. Kimi kıraat âlimi bazı lehçelere ait genel uygulamaları kıraatına alıp kıraatının genel kaidesi yani usulü olarak benimsemiştir. Bazı kıraat âlimleri ise Kur'ân kelimelerindeki farklı lehçelere ait okuyuş şekillerini benimsemiştir. Bütün bu okuyuş şekillerinin rivâyetlerle sabit olmasına dikkat edilmiş, kıraatın sıhhat şartlarını taşımayan okumalar lehçelere uygun olsa dahi reddedilmiştir. Aynı şekilde hemzenin teshil, ibdâl veya hazfedilmeden tahkîk ile okunuşu, imâle, işmâm vs. birçok tecvîd ve kıraat uygulamasının arka planında lehçeler yatmaktadır. Ruhsat verilen ve kıraat âlimleri tarafından benimsenen birçok Kur'ân kelimesinin farklı okuyuş biçimleri de lehçe farklılıklarına dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdurrahîm, Abdülcelîl. *Lügatü'l-Kur'ânı'l-Kerim*. 1 Cilt. Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1. Basım, 1981.

Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemâm b. Nâfi'. *Tefsîru Abdirrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Aydın, Zeynelabidin. *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.

Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemü 'ulûmi'l-Kurân*. 1 Cilt. Şâm: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kırâe*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1. Basım, 1999.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*. 4 Cilt. BAE: Câmi'atü'ş-Şârika, 1. Basım, 2007.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Ahrûfü's-seb'atü li'l-Kur'ân*. thk. Abdulmüheymin Tahhân. 1 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1. Basım, 1986.

Ebû Ahmed es-Sâmirî, Abdullâh b. Huseyn b. Hasnûn el-Mukri. *el-Lugât fi'l-Kur'ân*. thk. Selâhuddîd el-Müncid. Kâhire: Matbaatü'r-Risâle, 1. Basım, 1946.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi'tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.

Ebû 'Ubeyd el-Herevî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1999.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Lügatü kabâili'l-vârideti fi'l-Kur'ân*. y.y.: y.y., B. y., t.y.

Enîs, İbrâhîm. *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü Enclû el-Misriyye, 8. Basım, 1992.

Hafyân, Ahmed Mahmûd Abdüssemi. *el-İcâbâtü'l-vâdihât li süâlâti'l-kırâat*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2002.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, h 1414.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, h 1414.

İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed. *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*. y.y.: Dâru's-Sahâbe, B. y., t.y.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, B. y., 1960.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

İbnü'l-Vecîh el-Vâsitî, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü'min. *el-Kenz fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniye, 1. Basım, 2004.

İsfâhânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb-. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1412.

Kâdî, Abdulfettâh b. Abdulğânî b. Muhammed. *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarîkayi's-şâtibiyye ve'd-dürra*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, B. y., t.y.

Kâdî, Abdulfettâh b. Abdulğânî b. Muhammed. *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye*. 1 Cilt. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 4. Basım, 1992.

Karaçam, İsmail. *Kıraat ilminin Kur'an tefsirindeki yeri ve mütevatir kiraatların yorum farklılıklarına etkisi/ İsmail Karaçam*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2. Baskı.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kırâat ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriye, 1. Basım, 1984.

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-Arabiye ve'l-Kur'âniye*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, B. y., 1986.

Râcihî, Abduh-. *el-Lehecâtü'l-Aarabiyye fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, B. y., 1996.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim). *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1. Basım, 1996.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1988.

Siirdî, Molla Halîl b. Molla Hüseyin b. Molla Halid. *Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf*. Yazma Eser. 648: Süleymaniye Kütüphanesi, 648, 343.

Subhî Sâlih, Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 24. Basım, 2000.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kurân*. 3 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 3 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1. Basım, 1957.